

# Vrnitev na Goli otok Ko kri napoji zemljo in želja po svobodi premaga trpljenje

*»Živela Partija! Živel vodstvo KPJ! Živel Tito! Dol z informbirojem! Ua, banda! Nočete delati! Ne želite revidirati svojega mnenja! Tu boste pustili svoje kosti!? Medtem padajo udarci. Bojkotirani se ne upirajo. Vsake toliko časa kdo obleži. Dan brez ponižanja in trpljenja,« je ena izmed številnih zgodb Radovana Hrasta, ki je doživel in izkusil mučenje Golega otoka. Njegov zaporniški »kolega« Ludvik Čanžek se je na otok vrnil po šestih desetletjih. Kot kopalec.*

**Nika Djordjevič,  
Goli otok**

**S**tremi »mladeniči«, kot so imenovali sami sebe, smo se zbrali v središču Ljubljane in se počasi odpravili na pot. »Danes imate čast spoznati Goli otok z nekdanjima političnima zapornikoma, ki sta doživela strah in trepet tega taborišča,« je uvodoma razložil Hrast. Pot nas je vodila mimo Škofljice do Turjaka, Rašice, Ribnice, Grčarice, Kočevske Reke in mejnega prehoda Petrina.

»Dober dan,« nas je nagovoril carinik, »kam pa greste?« Vsi smo želeli v en glas razkriti svoje avanturistične načrte, a nas

je Hrast preglasil: »Kopat se gremo. Kolega Čanžek že 25 let ni stopil v morje, pa ga bo mo razvajali.« Carinik so nas pozdravili in nadaljevali smo pot. »A ste normalni? Goli otok ni destinacija, s katero bi se hvalili hrvaškimi mejnim organom. Tukaj so mučili na tisoče ljudi in še danes nekateri o njem šepetajo z grozo v očeh,« nas je poučil Hrast.

Prva skupina, 1300 političnih kaznjencev, je prispela na Goli otok 9. julija 1949, do konca istega leta jih je bilo tam že 3663. Prvih pet let so bili tam samo civilisti, pozneje so tja prispeli še vsi preostali vojaški kaznjenci iz Bileće. Po 29. novembru 1956 je večina informbirojevcev zapustila Goli otok. Preostalo je le še približno sto nepopravljivih. Dodatno so začeli tja prihajati kriminalci, obsojeni za hujša klasična kazniva dejanja, in politični zaporniki iz raznih zaporov po Jugoslaviji, tako imenovani ustaši, četniki, dilasovci. Konec leta 1988 je Goli otok zapustil še zadnji zapornik.

Na jugozahodnem delu otoka leži Senjski zaliv, nad njim pa se dviga 227 metrov visok hrib, Glavnina, najvišji vrh Golega otoka. Ob Senjskem zalivu je nekdanje koncentracijsko taborišče za ženske, politične zapornice. »Dokler je bilo tukaj žensko taborišče, zanj ni vedel nihče od nas, ki smo bili zaprti v taborišču za moške. Zgodilo se je celo, da sta bila na otoku zaprta oba zakonca, a nista vedela drug za drugega,« je med vožnjo na ribiškem motornem čolnu razlagal Hrast. Izpluli smo iz vasi Doljna Klada pod Velebitom in se počasi približevali zapuščenemu otoku. Sonce je pripekalo. Valovi so nas rahlo premetavali sem in tja.

## Otok, od koder lahko pobegnejo le ptice

Desno je sedel Ludvik Čanžek, eden od prvih političnih zapornikov Golega otoka, zdaj upokojeni znanstvenik. »V prvi skupini je bilo 77 Slovencev. Najprej sem bil zaprt v Celju, kjer sem moral preživeti 132 dni v samici. Niti enkrat nisem bil zunaj, nikogar nisem videl in z nikomer spregovoril. Potem so me peljali na Poljansko v Ljubljani. Ko smo dobili obsodbe, so nas še isti večer spravili na kamione. Takrat sem pomislil, da gremo na streljanje. Razdelili so nas v tri skupine in nas vklenili na verigo. Odšli smo na kamion, sedli na sredino, obkroženi z oficirji udbe, oboroženimi z brzostrelkami. Ves čas sem razmišljal o strelu, ki me čaka, in upal, da bo trpljenje čim prej konec. Zjutraj smo prispeli v Bakar. Tam so nas odklenili in nagnali dol v podpalubje. Vozili smo se nekaj ur in prispeli tja, kjer ni bilo popolnoma nič razen kakšnega kuščarja,« je bridko pripovedoval Čanžek.

»Ludvik, kako se počutiš ob vrnitvi,« je pogovor prekinil Hrast. Ludvik je le blede odkimal in razlagal, da je za bledico kriva voda, saj le s težavo prenaša valove. Ko smo prispeli, je Radovan poskočil z ladje. Od

kar je prvič stopil na otok, je minilo 60 let. Štiriindvajsetega maja 1949 so ga aretirali, priprli in po dobrem mesecu dni poslali na Goli otok, kamor se je pripeljal s prvo ladjo. Takrat je imel 18 let. Hrast nas je že ob prihodu na otok opozoril: »To niso ostanki zavora. Ljudje si z grozo ogledujejo objekte, ki jih takrat sploh ni bilo. Imeli smo bolj primitivne barake. To, kar vidite, je bilo v večini zgrajeno pozneje, za prevzganje prestopnikov. Toda tudi to so kmalu odpravili, ker so se domov vračali bolj ponoreli, kot so prišli sem.«

O tem, kako so izbrali Goli otok, je povedal Rankovičev pomočnik Slobodan Krstić. Stevo Krajačić mu je povedal, da ga je kipar Antun Augustinčić opozoril na majhen otok nedaleč od Reke, na katerem je precej kakovostnega marmorja, ki so ga nekoč izvažali v Benetke, kjer bi bilo mogoče postaviti taborišče, zaporniki pa bi delali v kamnolomu. Krstić je dobil na razpolago dva oficirja, se z njima na Reki vkrcal na motorni čoln in se odpeljal do Golega otoka. Ob njihovem prihodu je bil otok zapuščen, le s težavo so se izkrcali na pusto in kamnito obalo. Tam so naleteli na tri koze, vodnjak in ostanke taborišča, v katerem so Avstrijci med prvo svetovno vojno držali ujetе ruske vojake, ki so tam množično umirali. Kot kontinentalec je sklepal, da lahko od tam pobegne le ptica. Zato je obvestil Rankoviča, da je mesto idealno za taborišče.

Novincem so stari zaporniki pripravili postroj za »slovesen sprejem«. Postroj je bil v povprečju dolg dober kilometer in vsi novinci so morali skozi. Naloga starih zapornikov je bila pokazati prišlekom čim večji prezir in svojo prevzgojenost. Za to so uporabljali opanke, palice in druge predmete. S pestmi in nogami so jih udarjali z vseh strani, od spredaj in od zadaj, tolkli po glavi, po obrazu, po očeh, jih brcali v mednožje in zadnjico. To je bil del obreda, ki je spremljal in označeval prehod iz zunanje-ga civilnega sveta v drugi svet, v »kazensko-popravni dom«. Bistvo takšnega sprejema je bilo opozoriti posameznika na spremenjeno družbo in vlogo posameznika v njej.

Pot smo nadaljevali po kamniti cesti, kjer so bile nekoč delavnice. Tam so izdelovali razne izdelke, da jih je Udba izvažala v Španijo in Grčijo. »To so bile zelo velike delavnice, ki smo jih gradili politični zaporniki in tukaj tudi delali.« V pogovor je vskočil Ludvik: »Spominjam se, kako sem se spraveval, ali bom še kdaj občutil svobodo, saj je bilo začetne tri mesece to zame uničevalno taborišče. Ob treh zjutraj smo vstajali, delali na soncu ves dan in ob enajstih ponoči zaspali. Pravili so nam 'tucarji', ker smo vse dneve lomili (tucali) kamenje. Še danes se spominjam, kako mi je takrat ukazoval komandir: 'Rob okoli kamna mora meriti dva centimetra, na sredini pa bunja.' Temu smo takrat rekli 'kamen sa bunjama',« se je spominjal Čanžek.

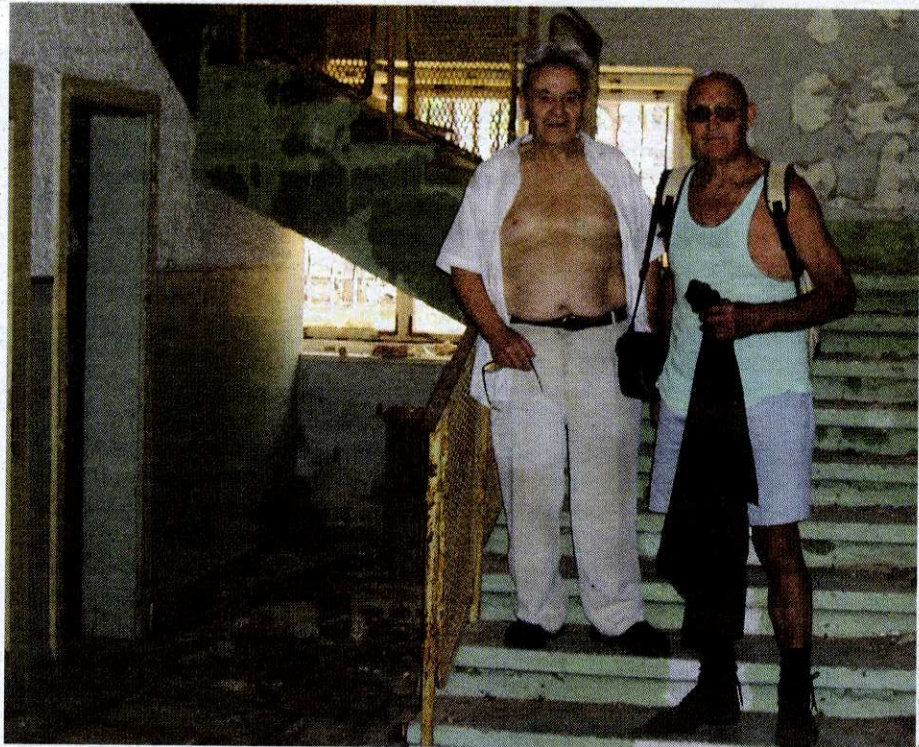


Foto Nika Djordjevič

Ludvik Čanžek in Radovan Hrast, nekdanja zapornika golootoškega političnega zapora. Čanžek je »tucal« kamenje pol leta, ker je nasprotoval takratni ljudski oblasti, Hrast pa je bil na otoku zaprt dvakrat. Prvič zato, ker ni bil zainteresiran za mladinsko akcijo Skoja, drugič pa je »revidiral stavove«, ker je želel pobegniti v Italijo.



## Kako zaporniku iztrgati zadnjo skrito misel

Goli otok je eden najbolj strašnih izumov jugoslovanskega komunizma. Namenjen naj bi bil informbirojevcem, ljudem, ki naj bi leta 1948 simpatizirali s Stalinom. Toda leto dni po začetku spopada z informbirom so na otoku zbrali pisano družino, zbrano iz vseh republik nekdanje Jugoslavije: predvojni komunisti, partizani, umetniki, odvetniki, stalinisti, demokratično usmerjeni levičarji in kriminalci. Zadnjim

mučiti in podrediti drugega. Preživel si samo, če si nenehno ovajal drug drugega in na vsakem koraku dokazoval, kako si se popravil oziroma izboljšal. Sistem je še posebej nagrajeval ovaduhe, ti so si z vohunjenjem prislužili cigarete, hrano in druge privilegije.

Goli otok pa ni bil tipičen zapor. V prvih letih je bilo pravih obsojencev malo. Tja so ljudi pošiljali kar partijski komiteji. V nasprotju z zapori, v katerih veš, zakaj si obsojen in koliko časa boš zaprt, je Goli otok spominjal na totalno institucijo, kjer so ti

Goli otok je bil zapletena ustanova. Na njem je delovalo več taborišč hkrati in nihče ni vedel za drugega. Ob ženskem taborišču, ki so ga zaprli na začetku petdesetih let, in klasičnem taborišču za politične zapornike je v eni od vrtač delovalo še posebno taborišče za največje politične živine. V jamo, dolgo 20 metrov in široko 10 metrov, so postavili barako za sto ljudi. Najprej so postavili lesene stopnice, nato so jih betonirali. Okrog vrtače je bil pozneje postavljen betonski zid s stražarskimi stolpi in stezami, po katerih so hodili oboroženi

## Poslednje plavanje, krvavi pretepi do onemoglosti ali strel v glavo

Kdor se je odločil za beg z Golega otoka, se je moral prebiti čez nekajkilometrski kamniti pas, območje brez dreves, in potem plavati čez Velebitski kanal. »Vse naokrog so bili močni morski tokovi in kar hladno morje. Kdor se je podal v vodo, je tvegaval, da ne izplava ali pa strel v glavo stražarjev, ki so jeznike preštevili vsake dve uri. Samo enemu je uspelo uspešno pobegniti. Imel je srečo, saj je med plavanjem naletel na tujo ladjo. Z Golega otoka nisi mogel pobegniti. Domačinom so govorili, da so tukaj zaprti ljudski zločinci, tako da so zvečer pobirali vesla iz čolnov in privolili v vse ukrepe, za voljo lastne varnosti. Takrat bi vsakega pribežnika tudi odpeljali na policijo. Spomnim se, ko je želel z otoka zbežati moj znanec. Takoj so sprožili veliko iskalno akcijo in vanjo vključili celotno taborišče. Reveža so našli v neki vrtači in ga peljali nazaj. Tam so ga tako krvavo pretepali, da je omedlel. Zvezali so ga na stol in vsak zapornik ga je moral udariti in pljuvati vanj. Če tega nisi naredil, so pretepli še tebe. Tako so nam pokazali, kakšne posledice sledijo, če želimo pobegniti,« je živo povzemal Hrast.

Med letoma 1948 in 1956 so od štiristo tisoč članov partije izključili 273.000 članov, kaznovali pa 112.000. V obdobju od 1948 do 1963 so jih 55.633 aretirali in po podatkih Udbe za osrednjo Jugoslavijo 11.650 poslali na Goli otok, 5024 pa jih je šlo skozi Gradiško, Sveti Grgur in Bilečo. Med njimi je bilo največ Srbov (7235), Črnogorcev (3341), Hrvatov (2586), Makedoncev (882) in 555 Slovencev. Vojaška sodišča so jih na večletno kazen obsodila 5024, še 11.650 pa so jih administrativno kaznovali do enega leta zopora. Od vseh aretiranih je bilo 21.818 udeležencev NOB, 9234 profesorjev, učiteljev, zdravnikov, intelektualcev, 5081 delavcev in kmetov, 4008 študentov in dijakov. (Podatki so iz knjige *Otok brez milosti* avtorja Dimitrija Žilevskega, Rotis, Maribor, 2005.)

Otok so zadnji zaporniki zapustili šele konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. Oba sogovornika še danes ne vesta, zakaj sta morala tako trpeti. Hrast ni bil nikoli kakšen zagret informbirojevec. Na Goli otok je prišel, ker se mu je ena akcija Skoja zdela neumna. Čanžku pa so v odločbo o odhodu na Goli otok, ki jo hrani še danes, napisali, da je bilo »v postopku ugotovljeno, da je obdolženec širil klevete in sovražno propagando proti ljudski oblasti in vodstvu. To delovanje vsebuje prekršek izmišljanja in razširjanja lažnih vest, ki rušijo mir in zadovoljstvo državljanov. Glede na stopnjo družbene nevarnosti tega prekrška je izrečeno kazen odvzema prostosti (poboljševalnega dela) za dobo enega leta smatrati primerno. Ker se utemeljeno pričakuje, da obdolženec še naprej vršil take prekrške, je potrebno, da se pošlje na družbeno koristno delo,« je zapisano v odločbi, ki jo je pred 59 leti izdala takratna komisija za prekrške.

Bivanje na otoku ju je zaznamovalo za vse življenje in jima pustilo sledi. Huda preizkušnja jima ni vzela volje za nadaljnje življenje. Hrast se na otok vrača vsako leto, saj se, kakor pravi, tukaj napolni z energijo in obžaluje smrt vseh nedolžnih, ki so se prehitro poslovili. Čanžek se tistih časov ne spominja dobro. Nelagodno mu je bilo, ko se je po pol stoletja vrnila tja, kjer je izgubil vero v pravičnost človeštva. Oba pa sta dokaz, da je svoboda premagala otok in da ni pomembno, kako hudo se ti v življenju godi, če se le znaš ponovno dvigniti. ■

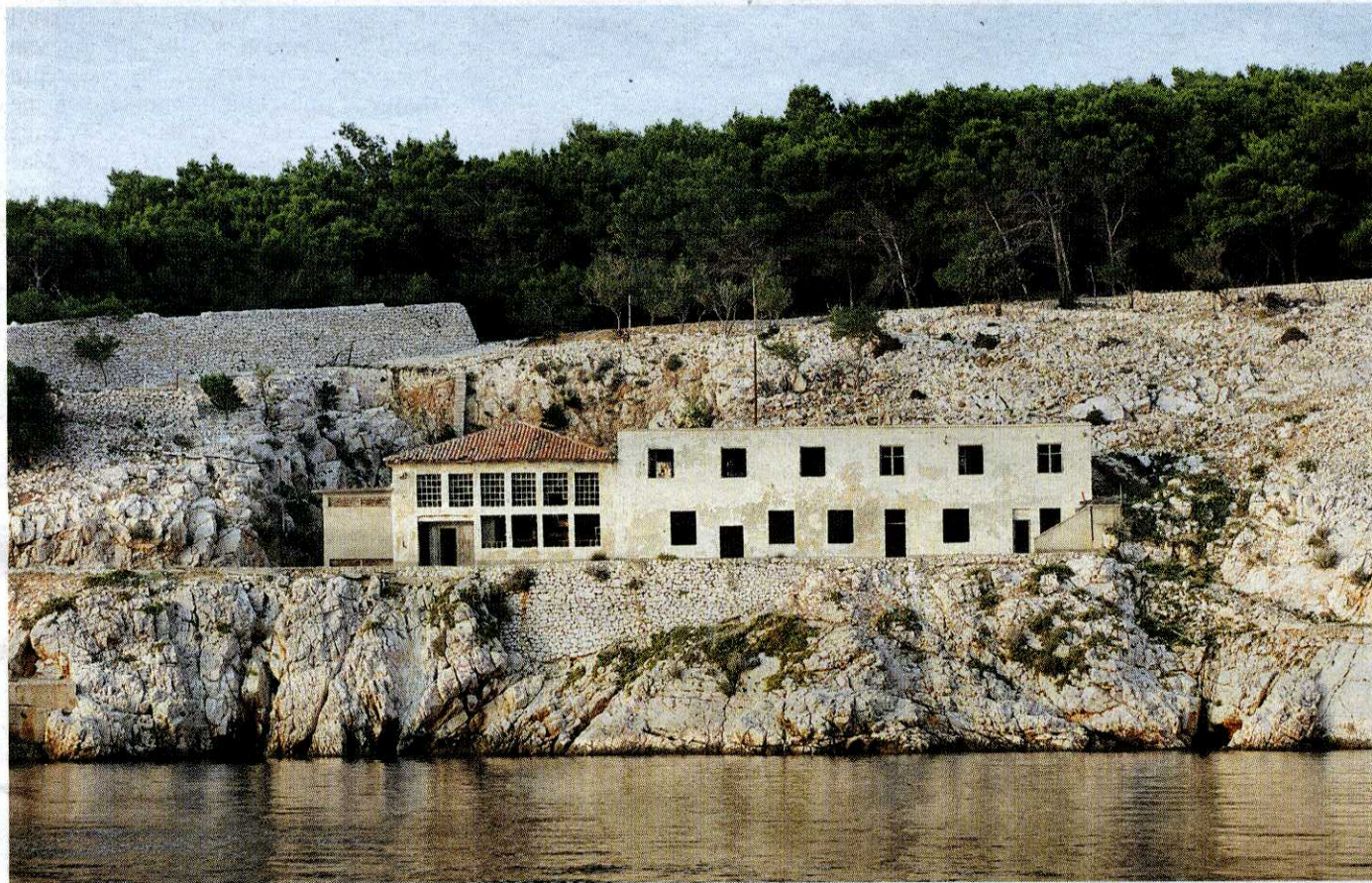


Foto Aleš Čerminec

Vstopna točka vseh zapornikov. Tukaj so zaporniki ob prihodu novincev naredili postroj. Naloga starih zapornikov je bila pokazati čim večji prezir in svojo prevzgojenost. Za to so uporabljali opanke, palice in druge predmete. S pestmi in nogami so udarjali novince od spredaj in zadaj, tolkli po glavi, po obrazu, po očeh, jih brcali v mednožje in zadnjico.

je uprava podelila največ oblasti, postavila jih je za vodje barak, za izvršilne direktorje lagerja. Po Hrastovih besedah so bila zaslišanja pretepanje do onemoglosti. »Preden so Goli otok odprli, so nabrali pet ali deset kaznjencev, ki so bili obsojeni na smrt. Ti niso bili politični zaporniki, ampak kriminalci. Tistim so rekli, da bodo šli za vodje lagerja. Če bodo strožji in nas bodo dosledno kaznovali, jim bodo znižali kazen. To so bili 'hrusti', ki smo jim sezidali barako. Če so te poklicali k sebi, so te tako 'namlatili', da si ven prišel po štirih. Imeli so štiri sobe, v eni je bil komendant lagerja, v drugem je bil vodja delovišča, v tretjem kulturnik taborišča, v četrti pa higieničar. Bili so kaznjenci, toda z njimi smo morali ravnat kot z gospodi. V sobah so imeli parket, spali so v udobnih posteljah in dobro jedli,« je besno razlagal Hrast.

Jetniki so bili hkrati rablji svojih sojetnikov. Za represijo je poleti skrbelo še sonce in peklenska vročina, pozimi pa je pihala močna burja z Velebita. Vmesnega vremena tam ni, zgolj ekstremi. Dodatna preizkušnja pa so bile še bolezni, ki so se zaradi slabe higiene in nehumanih razmer pogosto širile. Na Golem otoku je med prevzgojo in prisilnim delom umrlo veliko zapornikov. Različni viri navajajo številke od 400 do 3800. Največ jih je umrlo zaradi bolezni, kar 75 odstotkov zapornikov je imelo želodčne težave. Veliko je bilo delovnih nesreč in tudi samomorov. Zaporniki so morali preživeti, kar pa je pomenilo ubiti,

za nedoločen čas prali možgane. Partijski komite je določil, da gre posameznik na otok za dve leti, potem pa je uprava taborišča kazen po lastni presoji podaljševala. Goli otok je bil v resnici norišnica, azil in prevzgojni dom hkrati. Tja si prišel »revidirati stališče«. »Revidiranje stavova,« je bila ključna naloga golotoškega zopora. Če človeku, ki so ga tja poslali za eno leto, ni uspelo svojega stališča poenotiti s politično neoporečnim, so mu bivanje podaljšali. Jetniki so stališča revidirali na seansah, kjer so si pripovedovali, kako so bili v intimnem razmerju s Stalinom. Če z njim niso simpatizirali, so si morali zgodbo izmisliti in potem vse skupaj revidirati. Če stališč niso spreminjali, so sledile batine, batine jetniških kolegov.

Obdolženim niso dokazovali sovražnega delovanja proti ljudstvu in partiji niti niso dokazovali krivde, temveč so v preiskovalnem postopku zahtevali, naj obdolženec pripoveduje, s kom so sovražno delovali in kako. Kaj je sovražno delovanje, so lahko samo ugibali. Lahko so jih pa prepustili tudi policiji, da je iz njihovih zgodb razbrala sovražne besede, ki so jih kdaj govorili, in misli, ki jih nikomur niso zaupali. Njihov cilj je bil, da priprtemu iztrgajo zadnjo skrito misel in jo obrnejo njemu in drugim v škodo. Tudi razmišljati je bilo kaznivo, če se je to razhajalo z uradno določeno linijo.

stražarji. Ponoči so s stolpov svetili reflektorji in osvetljevali vrtačo in okolico. Sprva se je to taborišče imenovalo jazbina, pozneje pa se je uveljavila oznaka 101 ali R-101, pri čemer R označuje delovišče (radilišče), 101 pa naj bi bila poljubno dana oznaka, da se nihče ne bi spomnil, da je dejansko šlo za taborišče, kjer so bili zaprti sami znani funkcionarji s posebej kljubovalno držo. Po nekaterih virih naj bi uprava taborišča in kaznjenci oznako brali in izgovarjali v cirilici P-101, kjer pa je P označeval punkt. Za te zapornike je bil pripravljen sprejem v obliki besnega vpitja, pljuvanja in pretepanja. Pričakali so jih posebej izbrani kaznjenci iz velikega taborišča. Zanje je veljal še posebej strog režim. Mučili so jih z nesmiselnim delom, na primer: hudo lačni in žejni so morali ves dan pod vročim soncem ali hudi zimi prelagati kamenje z ene strani na drugo in nazaj. Še težje breme pa so bili ponižanja, pljuvanje, žalitve in neprestana preiskava, ki je pomenila nasilje brez konca. »V jamo so 'vrgli' nekdanje visoke funkcionarje zvezne vlade, na primer ministre, generale itd. Tam je bil še hujši režim. Nihče ni vedel za to luknjo, razen tistih, ki so bili iz našega taborišča odpeljani k njim. Živeli so v jami pod soncem in ves dan delali. Hrano in druge dobrine smo morali nositi na eno mesto, ne da bi vedeli, zakaj in komu. Vse je potekalo pod budnim očesom oboroženih stražarjev,« je razlagal Hrast.